

Nimistöntutkimuksemme kavalkadi

Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja 52.
Vaasa 1972. 439 s.

Takavuosina Heikki Ojansuun jälkeen näytti siltä, ettei juuri kukaan suomen kielen tutkija katsonut sopivaksi lyhyitä artikkeleita laajemmin paneutua nimistöntutkimukseen. Tämä kielentutkimuksen periferia — niin kuin yleisesti sanottiin — oli suomenkielisellä puolella melkein yhden miehen, Viljo Nissilän, varassa. Onomastisen teoksen sopi olla laajakokon määräalueen koko nimistön lähinnä etymologioivaa tarkastelua, mutta nimistöjen rakenteeseen sinänsä ei paljoa puututtu. Määrätyyppisten nimien koko kielialueen kattava analyysi tajuttiin lähinnä ruotsalaisten esikuvien mukaan tarpeelliseksi, mutta liian suuritöiseksi. Yksityisten sanojen toponymisia esiintymiä kyllä tarkasteltiin koko kielialueenkin laajuudelta, mutta näitäkin tutkimuksia oli niukalti. Vasta vuonna 1971 ilmestyi ensimmäinen laajan nimityypin esitys, Eero Kiviniemen »Suomen partiippinimistöä». Nyt ilmestynyt *Nimikirja* on yksi merkki onomastiikan elpyvästä harrastuksesta ja samalla sen problematiikan monipuolisuudesta.

Aluevaltauksen luonnetta on sillä seikalla, että noin puolet *Nimikirjasta* käsittelee henkilönnimien tutkimusta. Artikkelien sarjan aloittaa Anneli Räikkälän johdantomainen »Nimistötietoa». Etunimiä käsittelevät Maija-Liisa Heikinmäki almanakkojemme historiaan perustuvassa esityksessään »Nimipäiviemme vaiheita» sekä Pentti Leino artikkelissaan »Etunimien suosionvaihteluja», joka perustuu suureksi osaksi Postipankin v. 1968—1969 tekemään, reikäkorteille talletettuun tutkimukseen. Leino on käyttänyt tilastolaskennan keinoja ja osoittanut muotininimien etenevän aaltomaisesti

toisaalta Etelä-Suomesta Pohjois- ja Itä-Suomeen, toisaalta taajamista maaseudulle. Artikkeleihin sisältyy myös taulukoitua vertailu 1920- ja 1960-luvun muotimistä. Edelleen Leino on tarkastellut suosikkinimien fonologisia piirteitä ja päässyt tarkastelun suppeudesta huolimatta mielenkiintoisiin tuloksiin.

Artikkelissaan »Ei susikaan sukunimes-tään suutu. Katsaus suomalaisten sukunimiin» Eeva Maria Närhi sanoo suomalaisten sukunimien alkusynnystä varovasti: »Jos sukunimien syntyä jäänkin tietymättömiin, tiedossamme on, että varhaisimmista kirjallisista muistiinpanoista alkaen etunimien yhteydessä on esiintynyt määreitä, lisänimiä, ja aivan samantapaisista aineksista on muodostunut nykyisen sukunimistömme runko.» Toisaalla hän sanoo, »ettei keskiajan ja 1500-luvun alkupuolen asiakirjatietojen perusteella ole syytä tähdentää länsisuomalaisten sukunimettömyyttä — —». (Samassa vuosikirjassa Aulis Oja sanoo, ettei Länsi-Suomen maakunnissa ollut keskiajalla pysyviä sukunimiä.) Mitä sukunimellä lopulta tarkoitetaan? Minkä yhteiskuntaluokan nimistöstä on kysymys? Oliko kaupunkien porvareilla keskiaikana samanlainen nimijärjestelmä kuin maaseudun talonpojilla? Mikä oli tilattoman väestön nimijärjestelmä? Ainakin Varsinais-Suomen historiallisissa asiakirjoissa etunimen ja patronyymin jälkeen merkityt nimet ovat kuuluneet viime kädes-sä taloille tai kylille eivätkä suvulle. Vain joissakin poikkeustapauksissa muualta tullut isäntä on tuonut vanhan kotitalonsa tai -kylänsä nimen tullessaan (näin ainakin 1600-luvulta alkaen). — En kohdistu tässä kritiikkiäni artikkelin kirjoittajaan, joka referoi vallitsevia käsityksiä. Haluan vain viitata siihen, että erityisesti länsisuomalaisen henkilönimistön historiassa on vielä paljon selvittämistä. Muuten Närhin artikkeli sisältää paljon mielenkiintoista tietoa nykyisen ja varhemmankin sukunimistömme rakenteesta.

Hyvänä jatkona Närhin artikkelille on Matti Kuusen »Savolaissuvuista». Kuusi

nivoo juonensa sananparteen »Tuppurainen Tappuraisen takausmiehenä» ja selvittelee Tuppuraisten levinneisyyttä sekä eräiden muidenkin sukunimisutkausten avulla erilaisten sukunimien konnotaatioita. Aineistonaan Kansaneläkelaitoksen kortisto ja muutamien kaupunkien puhelinluettelo hän on myös laskenut yleisimpien *nen*-johtimisten nimien savolaissuusindeksiä ja jakanut näin nimet kolmeen ryhmään: epäsavolaisiin, osaksi savolaisiin ja varsinaisiin savolaisiin.

Saulo Kepsun »Hikipäästä Äyräpäähän. Huomioita *-pää*-loppuisista henkilönnimistä» on yksien bahuvriihiyhdys-sanaisten nimien runsasaineistoinen kuvaus. Nimiä selittäessään kirjoittaja on monesti voinut nojautua kansankielen appellatiivitaustaan (esim. *härkäpää, liha-pää, luupää, kalltopää, vääräpää*, jotka tunnetaan ihmistä tarkoittavina epiteeteinä), mutta usein hän on joutunut vain arvailemaan. Jokin mahdollisesti pieleen osunut arvelu ei kuitenkaan pääse häiritsemään yleiskuvaa. Mielenkiintoinen ikää valaiseva havainto on se, että *pää*-loppuiset bahuvriihinimet keskittyvät Etelä-Suomen esihistoriallisille asutusalueille.

Toinen vanhan henkilönnimityypin kuvaus on Aulis Ojan »Keskiajan *poika*-loppuiset liikanimet». Sellaisissa pääasiallisesti länsisuomalaisissa henkilönnimissä kuin *Rengonpoika, Ruskonpoika, Antikanpoika* ja *Kurjenpoika* on Ojan mukaan alkusana pitäjän, kylän tai talon nimi. Nimet ovat ainakin Länsi-Suomessa olleet henkilökohtaisia epiteettejä eivätkä periytyviä sukunimiä — koko 1500-luvun elänyttä Rengonpoika-nimeä lukuun ottamatta. Mm. sellaiset patronyymit kuin *Erkinpoika* ja *Heikinpoika* Oja sanoo jättäneensä tarkastelun ulkopuolelle. Kuitenkin on syytä epäillä, ovatko kaikki mukaan kelpuutetut tosiaan asutusnimistä muodostettuja; samoin monet Ojan normaalistamat nimiasut eivät näin perustelluitta esitettyinä tunnu vakuuttavilta. Esim. Santamalan lautamies Peder Ika-lempaeson (Ojalla *Ikälemmänpoika*) ei niin vain ole yhdistettävissä Askaisten Lempi-

siin sen perustelemattoman arvelun varassa, että kylän nimi »alkuaan on varmaan ollut Ikälempinen» (1500-luvun asiakirjoissa on järjestään *Lempis*-asu). Miksi raiisilainen lautamies Papisin-poyka on yhdistetty Uskelan Pappisten kylään? Kai turkulaisporvari Olaff Witekason voi olla kotoisin muualtakin kuin Lemun Vitikaisista; nimi voi olla pelkkä patronyympi. Tuleeko nimi Leskenpoika (RanS) välttämättä sukunimestä Leskinen? Vaikka keskiajan kirjurit merkitsivätkin holtittomasti suomalaisia nimiä ja vaikka asiakirjoja kopioitaessa onkin tullut uusia virheitä, monet Ojan yhdistelmät ja normaalistamiset vaikuttavat perustelemattomina vähintään arveluttavilta: Norsinpoika — Nuorikka(la), Fagersson — Vekara, Parconpoyca — Paakko(la), Setorsson — Suutari jne.

Ojan pyrkimys selittää kaikki käsittelemänsä nimet asutusnimikantaisiksi on vinyntä päätelmään, jonka mukaan johtimellisista pitäjännimistä muodostetut *poika*-loppuiset esiintymät ovat säilyttäneet kannan johtimen (Saastamalanpoika), mutta johtimellisista kylän- tai talonnimistä muodostetut ovat saaneet *poika*-jälkiosansa johtimettomaan kantaan (Airikkala + poika → Airikanpoika) ja vain harvoin johdettuun kantaan (Halaisenpoika). Ainakin yhtä perusteltua olisi väittää, että asutusnimille ominaista johdinta (*-la, -inen*) vailla olevat Airikanpoika-tyyppiset nimet olisivatkin patronyymeja tai jos jotkut niistä perustuisivatkin asutusnimiin, nämä olisivat aikoinaan esiintyneet johtimettomina. Tällainen joko synkroninen tai diakroninen kaksiasuisuus ei ole ollenkaan harvinainen nimiemme historiassa.

Erilaisia köllinimiä ja väännöksiä tarkastelevat Urpo Vento (»Tunsitteko Jepulis-Penjamin? Liikanimistä ja roolinimistä kertomusperinteessä»), Pekka Laaksonen (»Nätti, Tulikuuma ja Tuskanpunainen. Jätkäperinteen liikanimiä»), Kirsti Mäkinen (»Kirkollisaiheet pitäjäköllit») sekä Leea Virtanen (»Etu-nimen riimiväännökset»).

Kulttuurihistoriallisesti mielenkiintoinen on Hannes Sihvon »Kalevalaroman-tiikkaa nimistössä», suomalaisuusliikkeen yhden ilmiön kuvaus, joka ulottuu henkilönimistä vakuutusyhtiöiden nimiin.

Jo aineiston runsauden ja moninaisuuden tähden nimistöntutkimuksen laaja-alaisimpana tehtävänä on ollut ja tulee varmasti olemaanakin toponymia. Tältä alalta on yksi teoksen mielenkiintoisimmista artikkeleista, Kurt Zilliacuksen »Nimistötieteellisten synteisien ainkaa». Vaikka artikkelia haittaakin monin paikoin ylimalkaisuus ja sanonnan epätarkkuus, monet siinä olevat ajatukset tuntuvat vakavasti huomioon otettavilta.

Aluksi Zilliacus luonnehtii nimen asemaa kielijärjestelmässä. (Olisi kuitenkin ollut sopivaa viitata sellaiseen lähinnä semanttiseen kirjallisuuteen, jossa samoja asioita ja näkökohtia on esitelty!) Nimmelle olennaisena ja sen appellatiivista erottavana ominaisuutena kirjoittaja korostaa käsitetason puuttumista. Hän sanoo: »Itse asiassa nimeksi tuleminen periaatteessa taitaakin lähinnä olla sitä, että ilmauksen alkuperäinen käsitettä määrittelevä merkitys katoaa ja nimitys jähmettyy nimeksi.» (»Ilmauksen — — käsitettä määrittelevä merkitys» on muuten niitä sanonnallisia epätarkkuuksia, joihin edellä viittasin.) Epäselväksi jää, pitäisikö kyseisen muotoksen koskea kunkinkertaista nimeämistä vai jonkinlaista propri-luokan yleistä syntyä. Ainakin edellisessä tapauksessa kuva on yksipuolinen; se sopii vain tiettyntyyppiseen, vaikkakin hyvin runsaaseen nimistöön.

Zilliacus pitää perusyksikkönä kylän nimistöä. Tähän sisältyy se näkemys, että onomastikon olisi suuntauduttava yksittäisten nimien selvittämisen asemesta tutkimaan alueellissosiaalisen kentän sisältä nimeämisjärjestelmää. Tämä merkitsee käytännössä myös sitä, että semanttisesti probleemittomat sekä verrattain kiistattomasti selviävät nimet (esim. *Takapelto*) olisivat tutkijan olennaisimpana materiaalina ja selvittämättömät sekä nimeämis-

perusteiltaan epäselvät nimet saisivat jo oletettavasti vähäisen lukumääränsäkin takia jäädä vaille huomiota. (Tällä ei Zilliacuskaan tietysti tarkoiteta sitä, ettei tutkijan olisi pyrittävä selvittämään vaikeita nimiä ja saamaan täten selvittämättömien määrän mahdollisimman pieneksi. Vaikeaselitteiset nimet ja nimenosat olisi kuitenkin käsiteltävä erikoistutkimuksissa.) Zilliacus yksinkertaistaa liikaa esittäessään kategorisesti vain kylän »tieteelliseksi perusyksiköksi». Hän lähtee siitä agrariiyhteiskuntakeskisestä seikasta, että yleensä ihminen tuntee oman kylänsä nimistön tai pääosan siitä, mutta ei naapurikylien nimistöä. Kuitenkin on paljon esim. vesistöjen, saarten, vuorten, kulmakuntien, yhteisten etänautinta-alueiden sekä hallinnollisten alueiden nimiä, jotka tunnetaan yli kylän rajojen. Toisaalta varsinkin suurissa kylissä perusyksikkönä on usein ainakin viljelysmaiden nimien ja eräiden muidenkin osalta talo (ts. samassa kylässä voi eri taloilla olla *Kotipello*, eivätkä nämä pellot koostu mistään talojen kesken lohkotusta kokonaisuudesta). Joskus olisi aika huomata sekin, että myös kaupungeissa on paikannimiä! — Jos nimistöntutkimuksessa halutaan lähteä kenttäteoriasta, olisi käsitteäkseni tarkoituksenmukaisempaa operoida vaikkapa sellaisella nimenkäyttöpiiri-käsitteellä, jota olen kehittänyt mm. Sananjalka 1:ssä v. 1959. Olisi myös syytä erottaa toisistaan nimenkäyttöpiiri ja tavallisesti sitä suppeampi nimenanto-
piiri (nyt olen sitä mieltä, että olisi parempi puhua kentästä kuin piiristä).

Nimistöjen kokonaisuututkimuksen rungoksi Zilliacus esittää luokittelusysteemin, jolla hän kertoo jo käsitelleensä noin 15 000 nimeä. On sovellettava kolmea systeemiä: syntaktista jaottelua nimien osien, laadun ja järjestyksen mukaan; semanttista perusosien jaottelua; erikoisominaisuutta ilmaisevien osien jaottelua sisällön ja muodon mukaan. Tarkoitus on käsitellä luokiteltua aineistoa myös tilastollisesti. (Näin lyhyesti esitettynä jakoperusteet voivat tuntua oudoilta.) Ilmei-

sesti näillä keinoin — edelleen kehitettynä — voidaan saavuttaa huomattavasti pätevämpiä onomastisia kokonaisnäkemyksiä kuin vanhantyyppisellä tutkimuksella.

Hyvänä Zilliacuksen tutkimusmallin sovelluksena ja havainnollistajana on Ritva Liisa Pitkäsén »Saarta tai karia tarkoittavia maastoappellatiiveja saaristonimissä». Kirjoittaja on käsitellyt parilla tilastomenetelmällä Kustavin, Rymättylän ja Kotkan saariston kartoista otosperiaatteella kokoamaansa suomalais- ja ruotsalaisperäistä aineistoa. Hän on ollut kiinnostunut lähinnä saarta tms. merkittävien sanojen keskinäisistä suhteista, ts. siitä, miksi samassa kieliyhteisössä käytetään erilaisista merellisistä maista eri nimityksiä. Tällaisessa pelkkään karttamateriaaliin perustuvassa tutkimuksessa ei ole ollut mahdollistakaan tarkastella juuri muita seikkoja kuin paikkojen kokoa ja niiden keskinäistä sijaintia.

Kaksikielisyyden vaikutus nimistöön ja erityisesti maastoappellatiiveihin on aiheena Peter Slotten ns. Kokkolanseutuun keskittyvässä artikkelissa »Erään kielirajan järvennimiä».

Osittain kaksikielisellä alueella liikkuu myös Åke Granlund artikkelissaan »Uudenmaan asuttaminen paikannimien valossa». Vanhassa kiistakysymyksessä Granlund asettuu sille kannalle, että sellaisissa joennimissä kuin Ingå, Sjundeå, Sibbo (~ Sibbå) ja Svartså alkuosana onkin henkilönnimi eikä maastotermi. Skandinavisella kielialueella on henkilönnimen sisältäviä joennimiä todettu nimenomaan Islannista, joka Uudenmaan tavoin on suhteellisen nopeasti asutettua uudismaata. Staattiset maanomistus- ja nautintasuhteet tuottavat luontoa kuvaavia maastonimiä, mutta ekspansiviselle asutusliikkeelle on ominaista paikkojen nimeäminen henkilöiden mukaan.

Vanhoinhin asutus- ja nautintasuhteisiin perustuu Esko Koivusalonkin artikkeli »*Seinäjärvi* ja *Seinäjoki* — kumpi primäärinen?» sekä Veijo Saloheimon »Pohjois-Karjalan karjalaisperäistä nautintanimis-

töä».

Eero Kiviniemi (»*Pala(n)ne*-tyyppiset paikannimet») osoittaa nominatiivissa /*(n)ne*/-asuisen morfeemin sisältävien paikannimien monisyntyisyyden. Tarkastelun pääpaino on akt. 2. partisiipin obliikvisijavartalosta abstrahoituneissa nimissä (*Hävinne*), mutta käsitellyksi tulevat myös muulla tavoin muodostuneet ryhmät: sellaiset saman johtomorfeemin sisältävät denominaaliset nimet kuin *Ryvänne* (*rytä* ~ *ryvä* 'ryteikkö'), appellatiivinakin esiintyvä *tölvänne* 'pieni mäki' sekä muun nimistön analogian mukaiset nimet.

Perinnäisiä, tavallaan historiallis-kansatieteellistä dispositiota noudattavia artikkeleja ovat Viljo Nissilän »Karjalan kannaksen paikannimistöä 1600-luvun tuomiokirjoista» ja Ritva Korhosen »Soinin Keisalan anti nimestäjälle». Otteeltaan kansatieteellis-semanttinen on Kustaa Vilkun »Hangas. Vanhan pyyntikulttuurin jälkiä paikannimissä». Vilkuna osoittaa hanka-kantasanan alkumerkityksen olleen 'peukalon ja etusormen väli', johon olennaisena liittyy funktionaalinen merkityskomponentti 'tarttuma- ja puristusväli'. Artikkelin pääpaino on kuitenkin suomalais-ugrialaisten kansojen verkkolinnustuksen kuvauksessa.

Onomastiikan tulosten soveltamista käytäntöön edustaa Terho Itkosen »Lapin paikannimistön huolto». Kuvattuaan ensin niitä vaikeuksia, joita Lapin kielellisesti varsin kirjaviiden karttanimien

normaalistajilla on, Itkonen esittää näytteinä alun toistasataa Enontekiön, Utsjoen ja Inarin vakiintumaan tarkoitettua nimeä.

Nimikirjan lukeminen panee kysymään, mitä on onomastiikka ja mitkä artikkelista ovat sitä. Jos onomastiikka on täsmälleen samaa kuin nimistöntutkimus ja jos sitä pidetään yhtenä kielitieteen osana, niin missä ovat sen rajat? Limittyminen humanioran eräisiin aloihin on aina ollut nimistöntutkimuksen elinehto. Samoien asioiden tarkastelu eri tieteistä päin on vain eduksi yleiskuvaa luotaessa. Nimikirjan kirjoittajien joukossa on kielen- ja folkloristien lisäksi folkloristeja, kansatieteilijöitä ja historioitsijoita sekä sellaisia, jotka ovat aikaisemminkin liikkuneet ainakin parilla kyseisistä aloista. Jotkut artikkelit ovat hyvinkin tiukkaa lingvistiikkaa, mutta joissakin nimiä ei ole tarkasteltu juuri ollenkaan kielellisinä ilmiöinä. Tietysti ei ole vaadittavakaan, että jokainen nimistä kirjoittaja suhtautuisi aineistoonsa lingvistin tavoin. Voisi ehkä sanoa käytetystä metodista kulloinkin näkyvän, mihin tutkimusalaan kirjoitus kuuluu, mutta entä ellei varsinaista metodologiaa voisi osoittaa?

En halua jälkipuinnillani erotella onomastisia jyvää ei-onomastisista. Nimikirja on joka tapauksessa edustava näyte melkein kaikesta siitä, mitä nimien tutkiminen millä tahansa keinoin voi antaa.

Mauno Koski